

SOBRE EL SENTIT DE LA HISTÒRIA

JORDI GALÍ

El diccionari de l'Institut dóna per a la paraula sentit quatre accepcions fonamentals: "funció o facultat", "manera com s'ha d'entendre una cosa", "significació" i finalment l'accepció matemàtica "qualsevol de les dues orientacions oposades que es poden definir en una línia".

La segona i la tercera accepció potser només en fan una: potser la "manera com s'han d'entendre les coses" pot referir-se més al punt de vista del subjecte i la "significació" referir-se, més especialment, al contingut de la cosa: en tot cas aquestes dues accepcions les consideraré com una sola i fonamentalment és al voltant seu que em penso que cal intentar escatir què pot voler dir "sentit de la història". Quant a la quarta accepció, ja avanço des d'ara que la seva aplicació abusiva al "sentit de la història" és constant. I dic abusiva perquè si una cosa és poc clara en aquest món, és cap a on està "orientada" la història, suposant, que és molt suposar, que estigui "orientada" cap a alguna banda.

Més difícil és, potser, intentar determinar la noció d'Història. El diccionari ens parla de "narració ordenada i verídica dels esdeveniments relatius a una persona, objecte, succés, afer"; "exposició sistemàtica dels esdeveniments que afecten un poble, institució, ciència, art..."; "d'obra o ciència que s'ocupa d'aquests fets" i de "conjunt d'esdeveniments que formen el seu assumpte"; finalment, de "narració inventada".

Jo destacaria dues notes que em semblen fonamentals en totes aquestes accepcions: en primer lloc, la que es dedueix

del mot "esdeveniment" i que suposa la temporalitat. I en segon lloc el seu caràcter específicament humà: en història o bé tractem de la història dels homes, o bé tractem d'una narració feta pels homes, com quan parlem d'"història natural".

Un primer punt a considerar serà fins a quin punt la història "dels" homes té una posició especial en la història feta "pels" homes. Això ens porta, necessàriament, a considerar si hi ha alguna diferència important entre l'home i la naturalesa, o, si ho volem d'una altra manera, entre l'home i la resta de la naturalesa. La meua resposta és que sí, i que l'home ocupa un lloc especial entre les altres coses (i dic coses perquè no vull entrar en cap mena de discussió filosòfica, per a la qual tampoc estic preparat, sobre naturalesa, univers, éssers i éssers, etc. La meua actitud és la del realisme més ingenu).

Ja sé que una de les modes d'avui és negar qualsevol diferència significativa entre l'home i qualsevol altra espècie animal: l'ecologisme radical, hereu enriquit del naturisme, del vegetarisme i d'una colla d'-ismes, cerca i justifica, d'una manera ordenada, racional i sistemàtica, una vella i recurrent aspiració potser poques vegades clarament exposada: la comunió perfecta entre l'home i la naturalesa.

I jo em pregunto: per què?

L'intent de respondre aquesta pregunta sobre un tema que pot semblar tan específicament modern i actual ens porta, em penso, als mateixos orígens de la història tal com els coneixem la majoria de nosaltres, és a dir a Grècia: a Homer, a Heròdot, a Tucídides. I al tema central de la historiografia grega, que és el de la superació d'una temporalitat on desapareix en el no-res, com en un pou sense fons, la vida dels homes, per alguna forma, alguna mena de permanència i d'immortalitat.

El camí és diferent, l'objectiu és el mateix. L'ecologista radical vol fondre's en la natura total, que no té principi ni fi, per a assolir així en ella una permanència i una immortalitat en allò que no mor. En canvi pels antics, només són dignes

de durar per sempre els "que fan grans accions i diuen grans paraules" (Homer), "les accions glorioses dels Grecs i dels Bàrbars que asseguren la seva memòria a la posteritat" (Heròdot), o la "grandesa (de la Guerra del Peloponès, perquè) aquesta fou el més gran moviment conegut en la història, no solament dels Helens, sinó d'una gran part del món bàrbar... gairebé de la humanitat" (Tucídides, que a més pretén establir un "ktemá es aiei", un "model per a sempre").

El problema de la "permanència" o de la "immortalitat", del no caure en el no-res, (i no intentaré ara aquí fer cap distinció entre els dos temes), és inherent i sempre present, d'una manera o altra, en la història: forma part substancial del seu sentit, i no pot ser eludit de cap manera.

He fet un salt des del més rabiós desig actual de dissoldre l'home en la natura al primitiu desig d'escalar amb fetes notables la immortalitat dels déus i m'he trobat amb un mateix teló de fons. No sé fins a quin punt una sèrie de prospeccions en diferents moments de la història ens podrien donar una sèrie de variacions sobre el tema: potser hi ha un moment medieval en el qual les coses apareixen amb una simplicitat que els cristians d'avui no sabríem pas mantenir: És amb simplicitat que sant Bernat parla d'un "temps intermig" (el nostre), entre la mort i resurrecció de Crist i la Parousia. Apareix, en un poeta com Berceo alguna mena de preocupació que tingui per objecte les relacions entre aquest món i l'altre, o bé "tot és molt clar"? No ho sé. Certament, al segle quinze, Jorge Manrique a les "Coplas" o Villon ("où sont les neiges d'antan?"), viuen ja en un altre univers, molt més dramàtic, molt més pròxim al nostre, quant al problema del pas del temps i de la caducitat. I amb la modernitat el problema s'aguditza i es planteja, essencialment, com el tenim plantejat avui.

No sóc competent per a resseguir, ni que sigui a grans trets, el pensament sobre el sentit de la història en els segles setze i disset, ni per afirmar o desmentir que aquest tema fos central en el món filosòfic del moment, o que es pogués en-

cara desllindar de les preocupacions teològiques o polítiques i adquirir una entitat pròpia. M'inclinaria a creure que no massa i que no és fins a la segona meitat del segle divuit i sobretot durant el segle dinou i fins avui que una determinada forma d'aquest pensament esdevé dominant i central.

Aquesta determinada forma de pensament es basa, al meu entendre, en les tres següents proposicions: a) hi ha una bona manera d'explicar la història, b) la història té una significació, c) la història està orientada. Hegel i Marx, però també Comte, serien els més conspicus representants d'aquest que podríem anomenar "estat d'ànim". I moltes vegades he pensat que la creença en aquestes tres proposicions comporta, i potser d'una manera necessària, la creença que "ara, precisament ara, som en un moment decisiu de la història". Tinc la quasi absoluta seguretat que, reculant de trenta en trenta anys cap enrera, trobaríem testimonis, i no pas d'ases, sinó de gent de vàlua, que han viscut en aquesta creença, o en aquesta il·lusió.

És evident que subjectivament aquesta creença (o il·lusió) està més que justificada. És evident que per a mi no hi pot haver temps més important que el de la meua vida, i això àdhuc si crec en una Vida en majúscula, perquè per aconseguir-la aquesta Vida amb majúscula, només tinc que el temps de la meua vida en minúscula. On hi ha el descarrilament, potser, és en pensar que això que és indubtablement veritat quant a mi, ho és també per a tothom, en virtut de... potser l'òptica, en el segle disset, potser la llum de la raó en el divuit, potser la llei dels tres estats o la lluita de classes en el dinou, potser la "globalització" en aquest final del vint: en tot cas, quelcom únic que s'està produint precisament ara que visc jo.

Tanquem però aquest parèntesi i tornem a aquest que he anomenat "estat d'ànim": hi ha una "clau" de la història, que és quelcom amb significat i orientat. Mentre aquestes proposicions es mantenen en un terreny teòric, són, podríem dir

innòcues. Però així que passen al món de la política pràctica esdevenen brutalment inhumanes. Això és el que mostra una narració tan imparcial i objectiva com sigui possible dels fets ocorreguts aquests darrers segles. Creure que hom té la "clau" de la història és de fet una "gnosi" que condueix d'una manera pràcticament inevitable al que s'ha anomenat ideologia, al maniqueisme i a l'intent d'eliminació del qui s'oposi a aquesta "realització" de la història.

En aquest aspecte, pocs llibres més aclaridors que "Els orígens intel·lectuals del leninisme", d'Alain Besançon.

Potser no som prou conscients que el nostre món, amb la reclusa de la "distensió espiritual" que produeix una religiositat fonamentada en el transcendent, vivim en un període de "tensió gnòstica". Potser, almenys de moment, els efectes més nefastos de les "ideologies" han perdut virulència, però hi ha per totes bandes una multitud de signes d'aquesta "tensió gnòstica". Des de les sectes al moviment "okupa", de les xenofòbies a l'ecologisme, de la idolatria del creixement econòmic a la dels mitjans de comunicació, potser ja comencen a ésser massa els grups d'"escollits" que "saben", que "tenen la solució". No juga de vegades en ells, en un subconscient molt profund, la necessitat de tranquil·litzar-se la consciència i d'abdicar de la pròpia llibertat?

Però d'altra banda em sembla innegable que el gnosticisme respon a una necessitat de l'esperit humà, que en darrer terme és la mateixa necessitat que impel·leix la filosofia: la necessitat d'explicacions, d'un mínim d'explicacions que permetin de viure amb una mínima coherència. Orígenes fou un gran gnòstic, infinitament respectable, i en el nostre món modern tendeixen al gnosticisme homes de tanta vàlua i tan admirables en la seva recerca de la veritat com René Girard o com Theilhard de Chardin: però tot gnosticisme resulta en darrer terme massa simple, massa rodó. Com diu Hans Urs von Balthasar, en la "història del Déu llibèrrim amb l'home lliure tota prognosi queda curta".

Ara bé, aquests darrers temps, i potser cal fer arrencar el fet del nazisme, o potser millor, de la pràctica nazi, ha aparegut un pensament encara molt més perillós que aquest a què ens hem referit fins ara (la història té un sentit, està orientada, té una "clau"). Potser ha aparegut precisament o en part a causa del fracàs d'aquests pressupòsits, potser en part per aquest ampli moviment de rebuig de la humanitat "tal com és" que anomenen nihilisme. No sabré pas fer-ne una anàlisi a fons. Però aquest pensament hi és. El faré partir de la frase de Dostoievsky: "Si Déu no existeix tot és permès", que s'interpreta habitualment "tot és permès a l'home" i que Clavel va corregir "tot és permès "sobre" l'home". Bé, segons aquest pensament, la història, que no té principi ni té fi ni finalitat (i en darrer terme principi, fi i finalitat són "flatus vocis" irrellevants), la història és el fruit de l'acció indeterminada i indeterminable de la "voluntat" immediata. Evidentment, aquesta concepció privilegia els vius i els dona patent de cors: "tot el que és tècnicament possible és lícit": aquest és el seu principi. Hitler va ser potser el primer a dur-lo a terme: a qui hauria tocat després dels jueus? No era ja un problema d'ideologia (res de més fluix que la ideologia nazi: és que Hitler hi va creure realment mai?) sinó dels somnis delirants d'una voluntat indeterminada. Potser aquest és, en darrer terme, la diferència entre l'arbitrarietat mental absoluta de la monstruositat nazi i la monstruositat stalinista, pràcticament idèntica a la nazi quant als mètodes, però que intentava fonamentar-se en alguna mena o altra de pensament.

Aquesta mena d'immanentisme extrem i pragmàtic considera que la història passada no és una part intrínseca del present, sinó un mer instrument, o una peça de museu, en tot cas quelcom que no ens condiciona de cap manera i que podem utilitzar al nostre albir. I em permeto suggerir que aquí radica l'amenaça més gran que corre avui l'espècie humana, i que els seus representants més conspicus són avui

dia potser més certs homes de ciència, que no pas els polítics o els ideòlegs. I em penso que correspon a la global comunitat política recordar a tota mena de desafortats, des dels financers fins als biòlegs, que no tot el que és tècnicament possible fer es pot fer; i que correspon al pensament jurídic, que porta un enorme retard quant a la regulació de les perspectives d'acció "sobre" l'home que els darrers progressos tècnics han propiciat, d'establir unes bases sobre les quals la persistència de l'espècie humana sigui possible.

Deixem però aquestes visions de pesombre, un pesombre real; perquè les bombes atòmiques hi són i la guerra bacteriològica és possible i les possibilitats de modificar l'home són ben a la vista. Retornem una mica enrera, en els pressupòsits més pregons d'aquell: "la història té un sentit i està orientada"; perquè voldria deixar ben clar que (al meu entendre) no sols no tot és negatiu en l'home sinó que en ell hi ha un fons de bondat irreductible: preguntem-nos doncs: quina història és la que està orientada? La història de qui?

Crec que hi ha un cert moment, encara que potser relativament tardà, en el qual l'historiador pensa que la història, o és la de tothom, o bé és una simple narració al servei dels poderosos i del poder. Evidentment hi ha una relació entre aquest fet i la consciència que no tot és tan simple en la vida dels homes sobre la terra com aquell brutal "Déu ja reconeixerà els seus" dels creuats a Béziers (o Elna, no recordo bé on). La vida de l'home, de tot home, té un valor transcendent per ella mateixa. No es pot tractar, doncs, únicament de reis i de batalles. I així naixerà la història de les civilitzacions i de la cultura, i després la història social, i la història econòmica, i del vestit, i de la vida de cada dia i, al final de tot, la història de cada persona. Evidentment la tasca és inabastable i en darrer terme caldrà retornar a una transcendència ("els cristians creuen que Jesucrist és Déu perquè estima i es compadeix individualment de cada persona humana", diu Hanna Arendt). I encara que aquesta

preocupació per a cada persona en particular s'hagi de quedar, en un món sense transcendència, a l'armari de les bones intencions, el que és indubtable és que en un cert moment apareix un real interès per a tots aquells que havien quedat fins aleshores fora de la història, interès que es manifesta sobretot a partir de l'eclosió del que anomenem modernitat. I que aquest interès ha estat un dels motors, potser el principal, d'una ampliació enorme i fecunda del camp de la història, sobretot en aquest segle. Encara que entrar en el tema de l'"ofici" d'historiador no és el meu objecte, deixeu-m'hi malgrat tot, fer una incursió. Com tot científic seriós, l'historiador de veritat, avui i potser sempre, no pretén a priori establir el "sentit de la història" per després estudiar un tema concret que li caldrà fer encaixar vulgues no vulgues en aquest sentit. Aquesta manera de fer història, tan freqüent aquí a casa nostra encara fa pocs anys, ha sofert un retrocés important. L'historiador de veritat deixa més aviat en l'aire aquests afers, i com diu amb ironia Paul Veyne "es diu a si mateix que hauria de posar-se al corrent sobre aquestes coses tan boniques, però com que no troba mai el biaix per on atacar-les professionalment, arriba a la conclusió que tot plegat és filosofia i massa difícil per a ell, per bé que certament suggestiu": el tema de l'historiador serà l'"evergetisme" provincial romà o l'accionarat dels ferrocarrils catalans els anys 50 i 60 del segle passat. Coses que, en general, no diuen, almenys directament, gaire res sobre el sentit de la història amb majúscules i que si es volen investigar a fons, no deixen gaire espai per a altres menes d'especulacions.

Aquesta actitud de l'historiador, com he dit abans, ha quedat en moltes ocasions obnubilada per un difós sentiment que la història ho havia d'explicar tot i que en ella es resolvia i es resoldria tot. D'aquí vénen una sèrie de frases que tots donem per bones i que, examinades a fons veiem que no ho són: "la història, mestra de la vida" (això pot venir ja del vell Tucídides); "el judici de la història"; "la història em donarà la

raó", etc., etc. No puc deixar de recordar, a propòsit d'això, la frase consirosa de Péguy-Clio: "aquests moderns... han confós el jutge amb la senyoreta del registre".

Torno a repetir que em fico en allò que no és el meu tema. Però no em puc estar de dir-vos que la senyoreta del registre pot resultar realment molt atractiva. Pot estar molt bé. Pot ser perfectament satisfactòria i valdre la pena dedicar-li l'activitat professional de la nostra vida. Jo no ho he fet, i en certa manera em sap greu. Però el poc tracte que he tingut amb ella m'ha deixat un molt bon regust i un bon record.

Voldria acabar, però, posant ben bé els peus a terra i no fugint més del tema. No puc deixar de creure que la història té un sentit i que hi ha no una sinó moltes maneres d'aproximar-se a aquest sentit. No puc deixar de creure en una racionalitat i en una racionalitat en darrer terme bondadosa, en el que no sé qui anomenava "la decadència última de totes les coses" ... malgrat tot. Ara bé, no em faig cap il·lusió sobre la possibilitat meva (ni la de ningú altre) de treure l'entrellat d'aquest sentit fins al final. Crec que la història està orientada, però no em feu dir pas cap on, fora d'aquesta vaga noció de la racionalitat bondadosa i de la decència última de totes les coses. En el concret, admeto la capacitat de seriació i d'establiment de cadenes lògiques en multitud de camps; crec en explicacions parcials coherents i convincents. Del futur, no m'atreveixo pas a dir-ne res que no siguin hipòtesis més o menys aventurades: no sóc sectari ni gnòstic, més aviat a-gnòstic. Crec que, per petit que sigui (i el crec ben petit), el marge de la nostra llibertat és en darrer terme el que orienta i orientarà la història, i que, com deia Joan Sales "no hi ha esforç inútil ni sacrifici estèril", encara que no tingui totalment clar vers on s'ha d'encaminar l'esforç i que és allò que mereix sacrifici. En tot cas, el que mereix sacrifici no sóc jo ni una autonomia indeterminada que només fent trampa al món puc dir que posseeixo. I crec que aquesta és

l'única manera vàlida d'acostar-se a l'acció mitjançant la qual es fa la història. Crec, com va dir un poeta que no és pas el "meu" poeta, però que considero especialment afortunat en aquest vers de contextura tan simple, que, en la gran aventura humana "res no s'acaba i tot comença", i m'adhereixo a aquella frase de sant Agustí que Hanna Arendt retreu, pel que jo sé, almenys dues vegades en obres diferents: "l'home va ser creat perquè hi hagués un començament". Avui s'aixeca de nou el teló i comença un altre acte: potser haurem d'improvisar una mica, però és igual.